

Karikó Sándor

∴ Szegedi Tudományegyetem, JGYPK, Alkalmazott Pedagógia és Pszichológia Tanszék
∴ bacon@jgypk.u-szeged.hu

MIÉRT LÉTEZNEK HÁBORÚK?¹

Röpke filozófiai kitekintés a háborúk okairól

Why do wars exist?

Short philosophical outline on the causes of wars

Zbog čega postoje ratovi?

Kratak filozofski osvrt na uzroke izbijanja ratova

A háborús, illetve a háborús konfliktusok végigkísérik a történelmet. Úgy tűnik, szükség-szerű jelenségről van szó. A filozófiatörténetből – többek között – Hegelt emelhetnénk ki, aki a háború szükség-szerűségét morális alapokra helyezi. Marx továbbmegy: a történetfilozófiai gyökerekig hatol le. Rámutat arra (ez a tanulmány megpróbálja a lehető legrövidebben összefoglalni), hogy általában a háborúk kirobbanása és léte miképpen függ össze a tulajdon megjelenésével és működésével. Marx szerint az ember úgy viszonyul termelési feltételeihez (mindenekelőtt magához a földhöz és annak javaihoz), mint amelyek az ő tartozékai, mintha testének pusztá meghosszabbításai lennének. Ez a történetfilozófiai alapösszefüggés (melynek igazságát nehezen tudnánk elvitatni!) nem teszi semmissé a morális tanulságot: a béke óvása, a háborús konfliktusok csillapítása, majd megoldása mindnyájunk erkölcsi felelőssége.

Kulcsszavak: háború, tulajdon, erkölcs, béke, társadalomfilozófia, individualitás

„Nincs az emberiségnek megadva, hogy örök béke legyen.”

(Coleman Phillipson)

A háború-témáról és a háborús konfliktusokról nem lehet elégszer vizsgálódni, könyvtárnyi szakirodalma van, mégsem tudunk eleget. Kifogyhatatlan és kitérőlheteretlen kérdéskör, amelyet képtelenség lezárni, miként – sajnos – maga a háború is mintha minduntalan kísérné a történelmet. Amit biztossággal állíthatunk, a háborús jelenségek értelmezésében és megítélésében (mind általános,

¹ A tanulmány a *Háborús konfliktusok és erkölcs* című, az MTA Alkalmazott Filozófiai Társaság által rendezett nemzetközi tudományos konferencián elhangzott előadás alapján íródott (Sopron NyME, 2014. május 9–10.).

mind pedig konkrét vonatkozásában) megkülönböztetett felelősség illeti meg a politikust, a hadtörténészt, a jogászt, a papot, a tábornokot és tisztikart, az etika- és a valláskutatót. És – ha talán nem olyan határfokban, mint a fentiek – a filozófia sem maradhat közömbös. Alighanem még sok más foglalatosság illetékességét is felhozhatnánk, ám csupán egyre emlékeztetnék: ez a művészet. Sokféle művészeti ágban kerül feldolgozásra a háború-problematika, és mindegyik jelentős (klasszikus) művészi alkotás gazdagítja-mélyíti háborús ismeretünket, illetőleg képünket.

Nyilvánvaló, a háború-téma egész sor magától értetődő, itt föl sem sorolandó kérdést és megközelítést vet fel. Ám azt gondolom, az alapdilemma mégiscsak az, amit egyébiránt a filozófiának mindenképp indokolt vizsgálni, és valamilyen választ megadni rá, hogy egyáltalában *miért létezik háború?* Miért úgy alakul az emberiség történelme, hogy a háború ismételten megjelenik benne? Miért nem lehet kiiktatni a háborús konfliktusokat? Vagy ha a konfliktusok sokszor fel is merülnek, legalább magát a háborút miért nem tudjuk – netán végérvényes jelleggel – eltörölni a történelem színpadáról?

Noha mindnyájan tudjuk (a korábbi korosztályok megtapasztalták), a háború maga szörnyű pusztítással jár. Ugyanis romba dőlnek az ember alkotta építmények, károsodik a természet, pusztul a növény- és állatvilág, és legfőképpen az emberi lét válik fenyegetett állapotba, majd emberek tömegei halnak meg. *A Háború és béke* szerzőjével, Lev Tolsztojjal mi is megdöbbenhetünk: „millió és millió embernek nyugatról keletre kellett mennie, és gyilkolnia magához hasonló embereket ugyanúgy, ahogy néhány évszázaddal azelőtt keletről nyugatra özönlöttek a tömegek, és gyilkolták a magukhoz hasonlókat”² (TOLSZTOJ 1993: 10). Első pillanatra tehát érthetetlennek, megmagyarázhatatlannak és értelmetlen dolognak tűnik a háború. Azt viszont jól érzékelhetjük, hogy ez a megnyilvánulás, vagyis „amikor az élet tartósan kétségbe van vonva” (KRASZNAHORKAI 1999: 146), az emberi civilizációtörténet elkerülhetetlen „tartozéka”. Mi több, úgy tűnik, hogy a háború maga lenne az egész történelem mozgatórugója. A nagy orosz realista író még bizonytalan választ ad arra – a lényegében filozófiai – dilemmára, hogy „[m]iért robban ki háború [...]”? Nem tudjuk, csak azt tudjuk, hogy ennek vagy annak a cselekvésnek végrehajtása céljából bizonyos csoportba tömörülnek az emberek, és [...] ez azért van így, mert másképp nem is lehet elképzelni, ez törvény”³ (TOLSZTOJ 1993: 430).

Számomra nyilvánvaló, ez a „törvény” alapján véve nem más, mint maga a szükségszerűség megfogalmazása. Más művészek, illetőleg társadalomkuta-

² Ezért állítja az író, hogy a háború ellentétben áll a józan emberi ésszel.

³ Az úgynevezett *Epilógusban* azt írja, hogy a történelmet a népek mozgásában megnyilvánuló erő mozgatja.

tók és filozófusok felismerik a „törvény” és a „szükségszerűség” fogalmi megfeleltetését. Mi több, nem csupán felfedezik, de tovább is viszik az összefüggést. A háború jelensége nem pusztán elkerülhetetlenné válik, hanem egyenesen felmagasztosul. A szépirodalomban bőven található ilyen példát. Kézenfekvő – úgyszólván taláalomra kiválasztva – Shakespeare *V. Henrikjére* gondolnunk. A király azt veti fel, hogy akik elmulasztják a csatát, később bizonyára megsiratják távolmaradásukat⁴ (SHAKESPEARE 1972: 400). A háború „dicső tett”-ként, bizonyos erények (bátorság, bajtársiasság, önfeláldozás stb.) foglalataként jelenik meg. Ezzel kapcsolatban hadd hivatkozzak egy kortárs magyar íróra is, Krasznahorkai Lászlóra, aki a *Háború és háború* című regényében (a háborús konfliktusok és az erkölcs témakör egyik eklatáns szépirodalmi alkotása) fontos lélektani mozzanatot említ: „a férfiakat a nagy tett emeli meg, és a férfi nagyságra vágyik, a nagyság feltétele [...] a nagy tett maga, amelyet [...] kizárólag a veszélyben lehet, [...] a veszély tetőpontján [éppen ez maga a háború az író szerint – K. S.] hajthat végre” (KRASZNAHORKAI 1999: 146).

Aligha lehet kétséges, a háborús folyamatokban megnyilvánulnak ilyen vagy hasonló lélektani és erkölcsi vonások, nemes erények. Háború és morál kapcsolata ebből a szempontból valóban vizsgálható. Ugyanakkor – mint majd a későbbiekben látni fogjuk – az összefüggést más szempontból is szükséges és kívánatos kutatnunk.

Úgy vélem, ha egyáltalában lehet értelme a háború valamilyen termékeny hatásáról gondolkodnunk, akkor bizonyos civilizatorikus, pontosabban meghatározott társadalmi-gazdasági (valamint tudományos) következményeket mindenképpen számba kell vennünk. Például Wolfgang Pohrt kortárs német filozófus új könyvének egyik fejezetében (már a fejezetcím is sokatmondó: „Nincs haladás [...] háború nélkül”) joggal hívja fel figyelmünket arra a tényre, hogy az „ipari kapitalizmus is a háború szülötte. Ki teremtette a tömegpiacot? [...] Természetesen a hadsereg. Az általános hadkötelezettség azt jelenti, hogy egy csapásra 100 000 vagy még több egyenruhára van szükség, és persze anyagra, cernára. [...] Ezzel megszületett a textilipar, az első ipari tömegtermelés” (POHRT 2012: 76).

Nyilván sok egyéb konkrét történeti példát hozhatunk fel arra vonatkozóan, hogy a háború milyen, akár előre nem látott (vagy nem is akart!) pozitív változásokat hoz létre a történelem során. Az ilyen társadalmi fejlemények – könnyen beláthatjuk – árnyalják, differenciálják a háborúról vallott nézeteinket. Ám akárhogy alakul a róla alkotott képünk, megítélésünk, az alapkérdés, hogy tudniillik *mi valójában a háború*, és főképpen *miért háborúznak az emberek*. Ez

⁴ A király a döntő csata előtti estén megjegyzi: „Mert aki vért velem önti ma, / Fivérem lesz: akármilyen alantas, / Megnemesíti helyzetét e nap. / S sok úr, ki Angliában ágyba van most, / Magát, hogy itt nem volt, sorsvertnek érzi.”

a dilemma minduntalan előtolakszik, folytonos izgalomban tart, és egy percre nem hagy nyugton bennünket.

Mi tehát a háború, pontosabban milyen erő munkálkodik benne? Milyen titokzatos vagy legalábbis annak tűnő kényszer, érdek vagy/és szükségszerűség, netán tévhit mozgatja az egész folyamatot? Mondhatjuk Clausewitzcal, a téma klasszikusával, hogy a háború „az emberi érintkezés ténykedése” (CLAUSEWITZ 1999: 107). Azaz olyan megnyilvánulás, amelynek során a politika valójában folytatódik, „csak” véres eszközökkel? Vagy egyszerűen áltasuk magunkat azzal a misztikus magyarázattal, hogy a háború maga az ördög? (TEICHMAN 2006: 2). Egyáltalában miért szükségképpen felmerülő jelenségről van szó? Miként értelmezhetjük végül is a háború szükségszerűségét?

Nyilvánvaló, a fenti kérdésekkel régóta foglalkozik a filozófia (csakúgy, mint egy sor társadalomtudomány). Ám nem tekintem feladatommak a gazdag filozófiatörténeti anyag kritikai vizsgálatát (úgyszólván reménytelen vállalkozás lenne az), még csak pusztá áttekintését sem. Viszont legalább érdemes megemlíteni, hogy a legutóbbi két évtizedből születik egy fontos összefoglalás Jenny Teichman tollából. Az ausztrál filozófus *The Philosophy of War and Peace* című munkájában több szempontból és jól követhető (szinte olvasmányos) módon járja körbe a témakört. A könyvről egyik recenzense azt írja: „Teichman akkor a legjobb, amikor a totalitarizmus, az átnevelés, valamint a kínzás politikáját szembeállítja azzal a morális zavarodottsággal, amely a kortárs nyugati gondolkodást jellemzi”⁵ (LANG 2009: 115). Nem kívánom alábecsülni e probléma jelentőségét, és bizonyára megszívlelendő tanulságokat is sikerül Teichmannak megfogalmaznia ezen a ponton. Számomra mégis érdekesebb a könyv hat része közül az első fejezet, amely összefoglalja és elemzi a háború lényegéről valót fontosabb filozófiatörténeti gondolatokat, Platóntól, Arisztotelésztől kezdve Grotiuson át egészen a XX. század jeles képviselőiig. Azt gondolom, a filozófiai kitekintés és analízis ebben a témában – miként sok máséban – üdvözlendő, alapvetően ez a tanulmány is ilyen célból íródik. Az alábbiakban a háború-téma filozófiai megalapozásához szeretnék – jóllehet, csupán csekély mértékben – hozzájárulni. Két klasszikus gondolkodó, jelesül Hegel és Marx vonatkozó

⁵ Itt említem meg, hogy a háború-téma marxi feldolgozása többnyire megreked egy ma már idejétmúlt munkásmozgalmi vizsgálódási szinten. Marx háborús állásfoglalását jórészt a forradalommal (majd Engelszel, később Leninnel) kapcsolatban tárgyalják. Vagyis nem önmagában a filozófiai alapokat veszik szemügyre, illetőleg nem filozófiai mélyelemzéseket végeznek. Tipikus példája az ilyen megközelítésnek W. B. Gallie: *Philosophers of Peace and War* című könyve. Cambridge University Press, Cambridge, 1978. Még inkább egyértelmű ez a hiányosság a témával kapcsolatos orosz nyelvű feldolgozásokban. Lásd: *A háborúról és a hadseregről*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1972. Ford. Tucsá Miklós. A moszkvai kiadás 1968-ban jelent meg.

gondolatait (koncepcióit?) kívánom némileg részletezőbben – mintegy első megközelítésre – szemügyre venni. A közvetlen motivációt az adja, hogy maga Teichman nem szentel kellő figyelmet rájuk. Különösen Marx-képével és -megítélésével kapcsolatban alakul ki hiányérzetem.

Hegel *A jogfilozófia alapjai* című munkájában utal – többek között – az állam sokrétű feladatvállalására. Hegel szerint az állam célja nem csupán az egyes egyének életének és tulajdonának biztosítása. Az állam szuverenitásának fenntartása olykor megköveteli az egyének életének és tulajdonának feláldozását is. Ebben rejlik „a háború erkölcsi mozzanata. A háború nem tekinthető abszolút rossznak és pusztán külső esetlegességnek. [...] A háború az az állapot, amelyben komolyan veszik az időleges javak és dolgok hiúságát. [...] Magasabb jelentősége az, hogy [...] fenntartja a népek erkölcsi egészségét közömbösségükben a véges intézmények megszilárdulása iránt: ahogyan a szelek mozgása megóvja a tengert a rothadástól, amelyet tartós nyugalom okozna, úgy a háború megóvja a népeket attól a romlástól, amelybe tartós vagy éppenséggel örök béke vinné őket”⁶ (HEGEL 1981: 449).

A hegeli szövegrészből egyértelműen kiolvasható: a háború – akár akarjuk, akár nem – szükségszerű társadalmi fejlemény. Jóllehet ez a szükségszerűség Hegelnél még, fura módon, erkölcsi szempontból alapozódik meg. Ezzel kapcsolatban érdemes utalni Cruysberghs kortárs leuveni filozófus reagálására. Szerinte jogosult a háború-elméletbe bevinni az erkölcs szempontját, mi több, föl kell figyelniük a háború és az erkölcs történeti alakváltozásaira is. Konkrét példát hozva, a *becsület* kategóriáját és erkölcsi erényét veti górcső alá, majd arra a megállapításra jut, hogy az „állam csakúgy, mint a becsvágyó egyén, tetszés szerint bármilyen sértést a becsülete elleni vétségnek, és így háborús indítéknak tekinthet. [...] Ma viszont – K. S.] a háborúkat már nem a becsületért, hanem magasabb rendű indítékokért vívják. Úgy tűnik, hogy a becsület többé nem számít tiszteletre méltó háborús indítéknak. Inkább [...] általános humanista [...] indokok miatt viselnek háborút. Jobban mondván az úgynevezett civilizált országok már csak ritkán hivatkoznak a becsületre a háború hivatalos legitimációjaként. [...] Inkább szerveznek területileg és időben korlátozott intervenciókat, [...] már a bevetésre kerülő katonák életét is csak ritkán kockáztatják”⁷ (CRUYBERGHS 2007: 140).

Nem vitás, a régebbi korokban a becsület mint erény és erkölcsi érték különös becsben volt, és annak megsértése megkülönböztetett szerepet játszott egy-egy háború kitörésében, illetőleg zajlásában. És azt is tapasztalhatjuk, hogy

⁶ Hegel más helyütt is megfogalmazza ugyanezt az álláspontját. *A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvonalai III. A szellem filozófiája*. Budapest, 1981. 449.

⁷ Hegel háború-fogalma napjaink intervenciók politikájának kontextusában. *Kellék*, 2007. 33–34. 140.

manapság ez a legitimációs alap – sajnálatos módon – megkopik, rosszabbik esetben el is tűnik. Mintha átadná helyét valami másnak, egy magasabb rendűnek tételezett elvnek, valamilyen, az erkölcsön is túlmutató, ám rendkívül elvont és homályos eszménynek, titokzatosnak tűnő indítéknak, emberi mozgatórugónak. Hegel még leragad a háború – klasszikusnak mondható – erkölcsi mozzanatának hangsúlyozásánál, talán ez vezérli őt „furcsa háború-elméletéhez” (CRUYSBERGHS 2007: 133).

Az erkölcsi mozzanat beépítése a háború-elméletbe nyilvánvalóan nem melőzhető szempont, mégis úgy gondolom, indokolt további megalapozást kidolgoznunk vagy legalábbis megkísérelnünk. A háború indítékának és megnyilvánulásának mélyebb szintű társadalmi gyökereit szükséges és kívánatos feltárunk. Azaz a háború-téma vizsgálatát ne szűkítsük le bizonyos erkölcsi-lelki kategóriák és jelenségek (lásd: bátorság, nagyravágyás, becsület stb.) kutatására. Keressük minden háború *végző eredőjét*, filozófiailag megragadható *legmélyebb és legáltalánosabb* alapját. Ez úgyben nem is kell Hegeltől időben messzire nyúlnunk. Talán meglepőnek hat állításom: Marx életművében található olyan instrukció, amely tovább tudja lendíteni és mélyíteni a háború-téma kutatását.

Tudom és tapasztalom, Marxra hivatkozni manapság nem hálás művelet. Nem divat Marxból (is) építkezni, viszont sikk ócsárolni. És a legjobb egyáltalán nem tudomást venni róla. Sok mai kutató, oktató, értelmiségi számára (akik az úgynevezett „átkosban” egyébiránt még lelkes Marx- és marxizmushívők voltak) válik szitokszóvá a Marx név, eszmerendszerét pedig degradálni, netán szellemi silányságba próbálja süllyeszteni. Nem kívánok itt foglalkozni a politikai-ideológiai metamorfózis jelenségének problémájával, nem mintha nem lenne az fontos és izgalmas társadalmi dilemma. Viszont témám szempontjából muszáj két dolgot, általános módszertani tanulságot és konkrét elvi felismerést hangsúlyoznom. Az utóbbi szempontot részletezőbben is vizsgálnám.

A módszertani tanulsággal kapcsolatban szeretnék felidézni egy XX. századi kiváló, ám elfelejtett magyar filozófust, Somogyi Józsefet. (Egyébiránt ő a két világháború között volt tanszékvezető professzor a Szegedi Tudományegyetem JGYPK jogelőd intézményében, ahol jómagam is tanítok.) Általános vezérelvként fogalmazza az alábbiakat (mai érvényességét ma is bátran felvállalom!): „meg kell őriznünk az értelem elfogulatlan tisztázását, éles kritikai érzékét és a közhangulat, a divatjelszavak, a tömegizlés felett állva, *sub specie aeternitatis* kell kutatnunk a problémák mélyén rejlő igazságot. Az önálló gondolkodási képességet és kritikai tisztánlátást pedig legjobban éppen az jellemzi, hogy milyen divatot – nem követünk”⁸ (SOMOGYI 1940: 9–10).

⁸ Somogyi József életművéről lásd: *A fenomenológiától a nemzeteszméig*. (szerk. Karikó Sándor). Budapest. Megjegyzem, ez a kiadás még a régi Gondolat kiadóhoz fűződik.

Ma Magyarországon (alighanem sok más országban is) szükségeltetik valamelyes szellemi bátorság ahhoz, hogy marxi gondolatokat vizsgálhassunk, olyan időszakban és körülmények között, amikor egyáltalán nem divat Marxszal foglalkozni. Azonban létezik egy további – immár elvi természetű – szempont, ami miatt itt Marxhoz fordulok. Jelesül az (ami nyilvánvalóan még erősebb érv a Somogyi József által hangsúlyozott módszertani természetű tanulságnál), hogy a háború-témában olyan felismerésre jut Marx, illetőleg olyan mélyenszántó fejtegetést ad (remélhetőleg kiderül az még az alábbi, rövidebb fogott elemzésből is), amely mindenféle háborúkat filozófiailag megalapozhat.

Először vessünk egy pillanatot a háború és az erkölcs összefüggéséről valott nézetére! Ismerve a marxi életművet, nem meglepő megállapítás, hogy mindenekelőtt a negatív mozzanatokot hangsúlyozza. Csupán egyetlen konkrét példájára emlékeztetnék. *A tőke* szerzője szerint a háború „nagy és összetett feladvány, munka”, amely alapján véve mindig „*koncentrált és szervezett társadalmi erőszakot*” (kiemelés tőlem – K. S.) (MARX 1978: 702) fejez ki. A legbrutálisabb erőszak az újkori gyarmatosítási háborúkban történik, amelynek vétkébe sok, akkor mintaállamnak tekintett ország (Hollandia, Spanyolország, Portugália, Franciaország, Anglia) beleesik. Marx kíméletlen kritikával illeti az egyébiránt keresztény mintanemzetek vad és aljas gyarmati gazdálkodását, rabló hadjáratait sokfajta nép ellen. Érdemes kiemelni a megannyi rémtettek közül a XVII. századi Hollandia példáját. Érdemes itt – ha röviden is – elidőznünk. A hollandok, akik elsőként fejlesztik ki a gyarmati rendszert, az aljasság felülmúlhatatlan tárházát mintázzák. Marx félreérthetetlenül fogalmaz: „Mi sem jellemzőbb, mint celebeszi emberrabló rendszerük, amellyel Jáva számára rabszolgákat szereztek. [...] Az elrabolt ifjakat a celebeszi titkos börtönökbe rejtették, míg megérték arra, hogy a rabszolgahajókra küldjék őket. [...] A hollandok – K. S.] Ahová a lábukat betették, pusztulás és elnéptelenedés járt a nyomukban. Banjuwanginak, egy jávai tartománynak 1750-ben több mint 80 000 lakosa volt, 1811-ben már csak 8000”⁹ (MARX 1978: 703).

A marxi példatár úgyszólván tetszés szerint folytatható, és nincs kétségünk afelől, hogy a gyarmatosítás, miként a háború valamennyi más formája, erőszakkal íródik be a történelembe, amely mérhetetlen fájdalommal és pusztítással jár. *Az erőszak* nyílt és rejtett formáinak felismerése, tudatosítása, ám mindenekelőtt a kirobbant társadalmi erőszak *világos, határozott elítélése* az emberiség mindenkori erkölcsi kötelessége és felelőssége. Ez minden háború legfőbb erkölcsi tanulsága, morális parancsa. Az erőszak történeti formaalakzatai nyilvánvalóan az idő múlásával változnak, az erkölcsi tanulság viszont mindig ugyanaz

⁹ Marx itt egyetértően hivatkozik Thomas Stanford Raffles megállapítására: *The History of Java*. London, 1817. II. k. CXC–CXCI.

marad: a háború (tehát mint koncentrált társadalmi erőszak) nagyon is méltatlan és megalázó az emberiséghez, ezért elítélendő és elfogadhatatlan. Az erőszakos magatartások, tettek határfokához és erőtömegéhez képest ez nem sok, viszont a morális kiállás hiánya azt jelenti, az ember(iség) minden vonatkozásában feladja önmagát, és pusztá játékszerévé degradálja saját sorsát.

A háborúval kapcsolatban felmerülő erkölcsi kérdések Marx – éppen úgy, mint Hegel – számára fontosak, vizsgálódását azonban tovább mélyíti, és olyan eredményre jut, amely gyökerében más alapra helyezi a háború szükségességének felvetését. Érthető módon Marxt is izgatja az a kérdés, hogy tudniillik miért háborúznak az emberek. Új kiindulópontot javasol: jelesül a vizsgálódást a *tulajdon* fogalmára alapozzuk. Majd igen elvont, de fölöttébb mélyenszántó analízisnek veti alá a tulajdon mibenlétét, történetfilozófiai összefüggését. Azt feltételezem, hogy *a tulajdon megszületésének és történeti alakváltozásainak marxi leírása mintegy megalapozhatja az egész háború-kutatást*. Vagy legalábbis nélkülözhetetlen filozófiai adalékot szolgáltat számára. Kövessük röviden nyomon a legfontosabb vonatkozó Marx-gondolatokat!

A tulajdon mint a történelem összefoglaló kategóriája, végső soron „azt jelenti, hogy az ember úgy viszonyul természeti termelési feltételeihez, mint amelyek hozzá tartoznak, az övéi, amelyek *saját létezésével együtt előfeltételezettek*: úgy viszonyul hozzájuk, mint önmaga *természeti előfeltételeihez*, [...] úgy viszonyul hozzájuk, [...] amelyek úgyszólván csak testének a meghosszabbításai” (MARX 1972: 370–371). Arról van tehát szó, hogy maga a tulajdon a termelés természeti előfeltételeire való vonatkozasként áll elő: olyan viszonyulásként, amely az emberhez természetesen módon hozzátartozik. Ebben a megnyilvánulásban a föld játssza a döntő szerepet. A föld társadalomtörténeti jelentőségét nem tudjuk elégszer hangsúlyozni: egyszerre nyersanyag, szerszám és termék az. A „nagy laboratórium”, a természetes arzenál, amelyből a történeti mozgás kiindul és visszatér. Tulajdon és föld őseredeti egységéről beszélhetünk itt, amelyben az egyes ember „úgy viszonyul a munka és az újratermelés *természeti feltételeihez*, mint amik az övéi, [...] mint szervesen természetként készen talált objektív testéhez” (MARX 1972: 357).

Más fogalmazással – és itt már közvetlen instrukciót is kapunk a háború lényegének történetfilozófiai kifejtéséhez –: a földhöz, a talajhoz „úgy viszonyulnak hozzá, mint tulajdonukhoz, jóllehet ezt a tulajdont soha nem rögzítik. [...] A háború – mind a tulajdon megtartására, mind az új tulajdon megszerzésére – ezért egyike mindegyik ilyen természetadta közösség legőseredetibb munkáinak” (MARX 1972: 370). Látható, nem véletlen formuláról van szó, a tulajdon ezen felfogása (mint az ember szervesen testének pusztá meghosszabbítása) határozott és többször kibontott koncepció részeként áll elő. Az „érett” Marx álláspontja – számomra nem meglepő módon – már előlegeződik legfilozofiku-

sabb korai munkájában, bár rendkívül elvont formában. A gazdasági-filozófiai kéziratokban olvashatjuk egy helyütt az alábbi sorokat: „mind a munka anyaga, mind az ember mint szubjektum, a mozgásnak eredményei, kiindulópontja is (és hogy nekik kell lenniök a *kiindulópontnak*, éppen ebben rejlik a magántulajdon történeti *szükségszerűsége*)”¹⁰ (MARX 1970: 70).

A fenti szövegrészek természetesen bővíthetők és újabbakkal egészíthetők ki. Ám talán ennyiből is jól érzékelhető a háború és a háborúzás szükségszerűségére vonatkozó marxi álláspont lényege. Az emberhez saját magához, önnön testéhez tartozik – többek között – a két keze. Azaz mindkettő az ő természetes tulajdona. Életének természeti és természetes előfeltétele. Az ember ugyanilyen vonatkozást tételez, illetőleg próbál teremteni a földdel, a talajjal és annak gyümölcseivel, a földhöz tartozó állatokkal, emberekkel együtt. *Mintha azok mind hozzá is tartoznának létezéséhez!* Mintha azok keze pusztá meghosszabbításai lennének! Legáltalánosabb fogalmazással: előáll az ember (és munkája), valamint a természet anyaga közti sajátos, őseredeti szimbiózis, amely a tulajdonban, a tulajdonviszonyban ölt testet. A tulajdon lesz a társadalmi mozgás kiindulópontja, történeti eredője. És végső soron ez a tulajdonhoz való történeti viszonyulás, őseredeti képződmény válik minden háború vagy háborús konfliktus mozgatórugójává – még akkor is, ha nem ismerik fel vagy tagadják azt.

A háború tehát Marx szerint is szükségszerű jelenség, amelynek feltárása és megértése érdekében – a fentiekben vázolt – legmélyebb történeti gyökerekig indokolt lehetelnünk. Azonban azt is fontos felismernünk, hogy ez a szükségszerűség mégsem végzetszerűen, mindenáron következik be. Azaz nem valamilyen megfoghatatlan fátumként, megmagyarázhatatlan átokként sújtja az emberiséget. Ezzel kapcsolatban hadd hivatkozzak Tőkei Ferenc – a marxi szövegek mindmáig legmélyebb magyar filozófusának – összefoglaló megállapítására, amely elkerülte a háború-témával foglalkozó kutatók figyelmét. „A történelmi materializmus – írja Tőkei – semmiféle viszony és intézmény általában vett szükségszerűségét, elvont és örök »elkerülhetetlenségét« nem ismeri el, de nem adja át ezeket a véletlenség pusztá önkényének sem, hanem feltárja a mindenkori történelmi szükségszerűséget, és legfeljebb ezek alapján von le bizonyos általánosabb következtetéseket. Marx [...] ezzel a történelmi dialektikával beszél a háborúról”¹¹ (TŐKEI 1977: 177–178).

¹⁰ Megjegyzem: fölöttebb sokatmondó tény, hogy ez a fontos (a korai Marx alighanem legfontosabb írása) munka magyarul először 1970-ben jelent meg. Tehát megírása után több mint 120 évvel, illetőleg a magyar államszocializmus korszakának kellős közepén.

¹¹ A filozófiai szakma hajlamos megfélekezni Tőkei filozófiai munkásságáról, vagy ha igen, akkor meg alábecsülik alapos és korrekt szakmai elemzésének jelentőségét, netán különféle tévhitekkel, előítéletekkel próbálják valós érdemeit megkérdőjelezni.

Kétségtelen, Tőkei gondolkodásmódja és nyelvezete – egy meghatározott – marxista alapon nyugszik. Jól érzékelhető Tőkei sajátos, Marxból táplálkozó vilásképe és frazeológiája. Azonban önmagában ez nem baj, hiszen minden nagy formátumú gondolkodóra jellemző a sajátosság, a maga számára kialakított természetes világmagyarázat és a használt nyelvi kifejezőmód. (Gondoljunk csak bármilyen markáns filozófusra, mint mondjuk Heidegger vagy Derrida esetére!) Mindamellett a magyar filozófus fentebb idézett szövegrészlete (összhangban Marx látásmódjával) tartalmaz olyan felismerést, amelyet érdemes továbbgondolnunk. Jelesül: a szükségszerűség „történelmi dialektikája” kifejezését kívánatos boncolgatnunk.

Igaz, hogy a háború, az erőszak végigkíséri a történelmet, és abban sem lehetünk bizonyosak, hogy a jövőben majd megszűnne az ilyen megnyilvánulás. Minden háborúban és háborús konfliktusban alapvetően konkrét történelmi érdekek, viszonyok és objektív kényszerek manifesztálódnak. A történelmi dialektika viszont azt jelenti, hogy mindez nem az emberek feje fölött, tőlük teljesen függetlenül zajlik. A folyamatok alakulásában ott munkálkodnak és összegeződnek az emberi tettek, aktivitások, a résztvevők tudati-érzelmi állapotai. És ezen a ponton lép be a *morál*. Az egyes ember (lehet az miniszterelnök, politikai pártvezér, hadparancsnok, multinacionális cégtulajdonos, műsorszerkesztő, tanár, művész vagy bárki más) nem lehet közömbös abban a kérdésben, hogy miért és miképpen alakul ki egy háborús konfliktus. Az ember felemeli szavát és tiltakozik a háború és mindennemű erőszak ellen. Ahogyan az egyes ember felelősséggel tartozik saját sorsa alakulásáért, úgy minden nemzet is – különböző szinteken – ugyancsak felelős abban, hogy miként zajlik a világ. A háborús és erőszakos konfliktusok kialakulását nem lehet kizárólag gazdasági és/vagy hatalmi érdekekre, szükségszerűségekre fogni.

Sokan gondolják úgy, hogy ha a háború szükségszerűen következik, hiábavaló és értelmetlen minden erkölcsi tiltakozás, morális fáradozás. Számomra mégis nyilvánvaló, van jelentősége az erkölcsi szempontok tudatosításának, az erkölcsi felelősségtudat és -érzet megnyilvánulásának. Még akkor is van szerepe, ha egy háború már kitört. Ekkor elemi erkölcsi parancs, hogy a küzdő feleket tárgyalóasztalhoz vezessük, inkább ott vitatkozzanak, mint hogy a csatamezőn kioltásuk egymás életét. Az ilyen célú erkölcsi kiállás és gesztus – jóllehet – nem mindig vezet eredményre, de ha csak egyetlen háborús konfliktust sikerül ily módon megoldani, már nem hiábavaló a törekvés. És azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a többi, tehát a nem megoldott példák esetében legalább a reményét fenntarthatjuk a békés rendezésnek.

Mert egy pillanatig sem felejthetjük (tanulmányom elején szépirodalmi példára hivatkozom, most, zárásként is álljon előttünk írói fogalmazás) Krasznahorkai László már korábban idézett regényének alábbi, gyönyörű sorát: hogy tudniil-

lik a béke „az ember legnagyobb teljesítménye” (KRASZNAHORKAI 1999: 162). Egyetértve az íróval, hadd tegyem – igazodva konkrét témához – hozzá: *a béke óvása mindnyájunk erkölcsi kötelessége*. Végezetül hadd reagáljak Coleman Phillipson, a tanulmányom mottójául választott gondolatára, hogy tudniillik nincs az emberiségnek garantálva az örök béke. Úgy tűnik, igaz megállapítás ez, ha tetszik nekünk, ha nem. Ám egy pillanatra sem felejtethjük, a béke az emberiség felbecsülhetetlen, semmi mással nem pótolható kincse, amelynek kiküzdése és/vagy folyamatos óvása ugyanolyan nagy közösségi feladvány és közösségi munka – ha nem nagyobb –, mint maga a háború.

IRODALOM

- CLAUSEWITZ, Carl von 1999. *A háborúról*. Veszprém
 HEGEL, G. W. F. 1983. *A jogfilozófia alapvonalai*. Budapest
 KRASZNAHORKAI László 1999. *Háború és háború*. Budapest
 LANG, Jacqueline: Teichman, Jenny 2009. *The Philosophy of War and Peace*. (review) *Journal of Applied Philosophy*, 26 (1).
 MARX, Karl 1970. *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből*. Budapest
 MARX, Karl 1972. *A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai I*. Budapest
 MARX, Karl 1978. *A tőke I*. Budapest
 POHRT, Wolfgang 2012. *Kapitalismus Forever!* Berlin
 SHAKESPEARE, William 1972. *V. Henrik = Shakespeare összes drámái I*. Budapest
 SOMOGYI József 1940. *A faj*. Budapest
 TEICHMAN, Jenny 2006. *The Philosophy of War and Peace*. Exeter UK
 TOLSZTOJ, Lev 1993. *Háború és béke*. Budapest
 TŐKEI Ferenc 1977. *A társadalmi formák marxista elméletének néhány kérdése*. Budapest

Why do wars exist?

Short philosophical outline on the causes of wars

Wars and war conflicts have been seen through history. It seems this is a necessity. From the history of philosophy – among others – Hegel can be quoted, who set the necessity of wars to moral cause. Karl Marx continues: he shows how unleashing wars relates to the appearance of property and ownership. According to him, man approaches the terms of production (mainly the land and its resource) as if they were the man’s hands or own accessories. This general correspondence in the history of philosophy (could be hard to challenge its justness), does not negate the moral lesson: it is everyone’s responsibility to protect peace, sedate war conflicts and solve them.

Keywords: war, property, moral, peace, social-philosophy, individuality

Zbog čega postoje ratovi?
Kratak filozofski osvrt na uzroke izbijanja ratova

Rat, odnosno ratni sukobi su od samih početaka pratili istoriju. Čini se da je reč o nužnoj pojavi. U istoriji filozofije – između ostalog – možemo da izdvojimo Hegela, koji neophodnost rata postavlja na moralne osnove. Marks odlazi još dalje: on dopire sve do samih korena istorijske filozofije. Pokazuje (što ova studija nastoji da u moguće što kraćem obliku sažme) na koji način je izbijanje i postojanje ratova obično povezano sa njihovim sopstvenim pojavljivanjem i funkcionisanjem. Prema Marks-u čovek se odnosi prema uslovima proizvodnje (pre svega prema samoj zemlji i njenim dobrima) kao da su oni njegovi dodaci, kao da su prosti nastavci sopstvenog tela. Ova osnovna istorijskofilozofska povezanost (čiju bi istinitost teško mogli da poreknemo) ipak ne anulira moralnu pouku: čuvanje mira, ublažavanje ratnih konflikata, a potom njihovo rešavanje, moralna je odgovornost sviju nas.

Ključne reči: rat, svojina, moral, mir, filozofija društva, individualnost

Beérkezés időpontja: 2014. 04. 14.

Közlésre elfogadva: 2014. 05. 12.